

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Hällristningen vid Slagsta i Botkyrka

Hyenstrand, Åke

Fornvännen 35-44

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1972_035

Ingår i: samla.raa.se

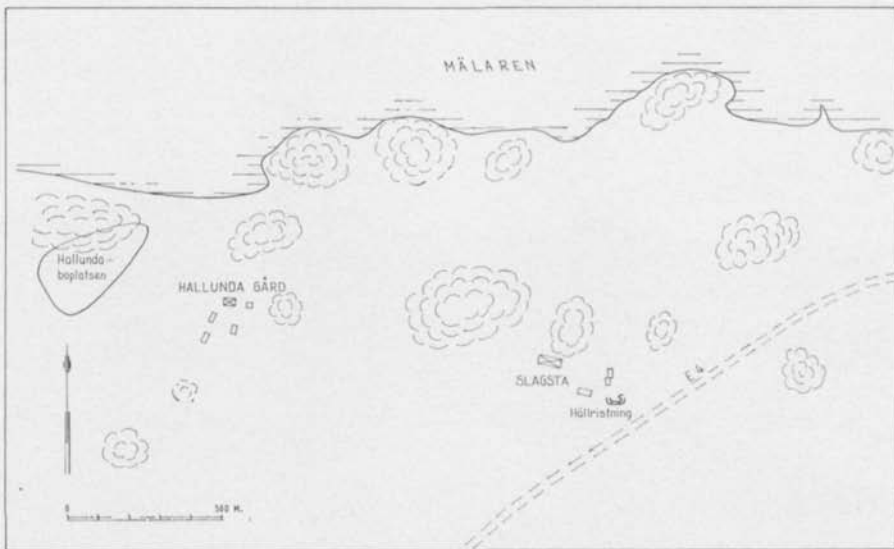

Fig. 1. Karta över Slagsta med omgivningar. Renritning Dagmar Sjöholm. — Map of Slagsta with surroundings.

Hällristningen vid Slagsta i Botkyrka

Södermanland är en viktig länk i Mälardalens bronsåldersbygd. Detta har på senare år betonats allt starkare genom stora arkeologiska undersökningar, bl. a. av rösen utmed den sörmländska vattenleden,¹ mittblocksstensättningar i Eskilstunaområdet² och senast av den märkliga Hallundaboplatsen i Botkyrka.³ Dessa undersökningar är en följd av det hårda exploateringstryck som råder i området närmast söder om Stockholm och i andra delar av landskapet.

I jämförelse med Södermanlands rika bestånd av bronsålderslämningar, t. ex. rösen och skärvtenshögar, har bristen på hällristningar varit förvånande. Endast tre ristningar har varit kända, nämligen vid Berga i Tuna sn,⁴ Tuna i Ytterenhörna sn⁵ och Ladvik i Salem sn.⁶ Dessutom tillkommer ett antal skålgropsföre-

¹ A. Hyenstrand, Igelsta i Östertälje. Ett sörmländskt bronsålderskomplex. *Fornvännen* 1966.

² D. Damell, *Rekarne under bronsålder — äldsta järnålder*. Lic.-avhandling, stencil, Uppsala 1971.

³ H. Jaanusson, Bronsåldersboplatsen vid Hallunda, Ett preliminärt meddelande. *Fornvännen* 1971.

⁴ B. Schnittger, En hällristning vid Berga-Tuna i Södermanland. *Fornvännen* 1922.

⁵ T. J. Arne, Om det forntida Södermanland. *Bidrag till Södermanlands äldsta kulturhistoria*. Häfte XIV. 1909. s. 26–28.

⁶ I. Schnell, Sörmland genom tiderna. *Sörmlandsbygden* 1951. Vid Igelsta i Östertälje påträffades för några år sedan ett litet ristat skepp, till karaktären dock avvikande från hällristningsskepp i övrigt. A. Nordström, *Södertälje stads historia 1, Forntiden*, Stockholm 1968. s. 30–31.

Fig. 2. Översiktsbild över hållristningsplatsen. Höghusen på bergryggen i bakgrunden är belägna på Albyberget, där ämbetet under senare år utför arkeologiska undersökningar av rösegravar. Foto Lennart Eriksson, Riksantikvarieämbetet. — General picture of rock carving site. The highrise blocks on the rock ridge in the background are situated at Alby, where during recent years the Office of National Antiquities has carried out archaeological investigations of cairn graves.

komster, på senare år utökade genom privata inventeringar genom Riksantikvariens ombud i Botkyrkaområdet, Sven Gunnar Broström.⁷ Vid en jämförelse med Uppland har dock materialet varit mycket blygsamt. I detta landskap uppgår det kända antalet hållristningsytor till drygt 400 och skålgropsförekomsterna till närmare 1 000. Det uppländska materialet är huvudsakligen koncentrerat till Enköpingsområdet och har till större delen framkommit genom de inventeringar som sedan 1920-talet utförs av Einar Kjellén i Grillby.⁸

Måndagen den 13 september 1971 upptäckte Rudolf Hansson — som sedan några år biträder vid Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar i norra Botkyrka — en tidigare okänd ristning vid Slagsta i Botkyrka. Fyndet är synnerligen anmärkningsvärt, då det är den hittills enda kända hållristningen i Stockholmsområdet och den största i Södermanland.

⁷ S. G. Broström, Nyupptäckta älvkvarnar i södertäljetrakten, *Sörmlandsbygden* 1969.

⁸ E. Kjellén och Riksantikvarieämbetet förbereder f.n. utgivandet av en katalog över Upplands hållristningar.

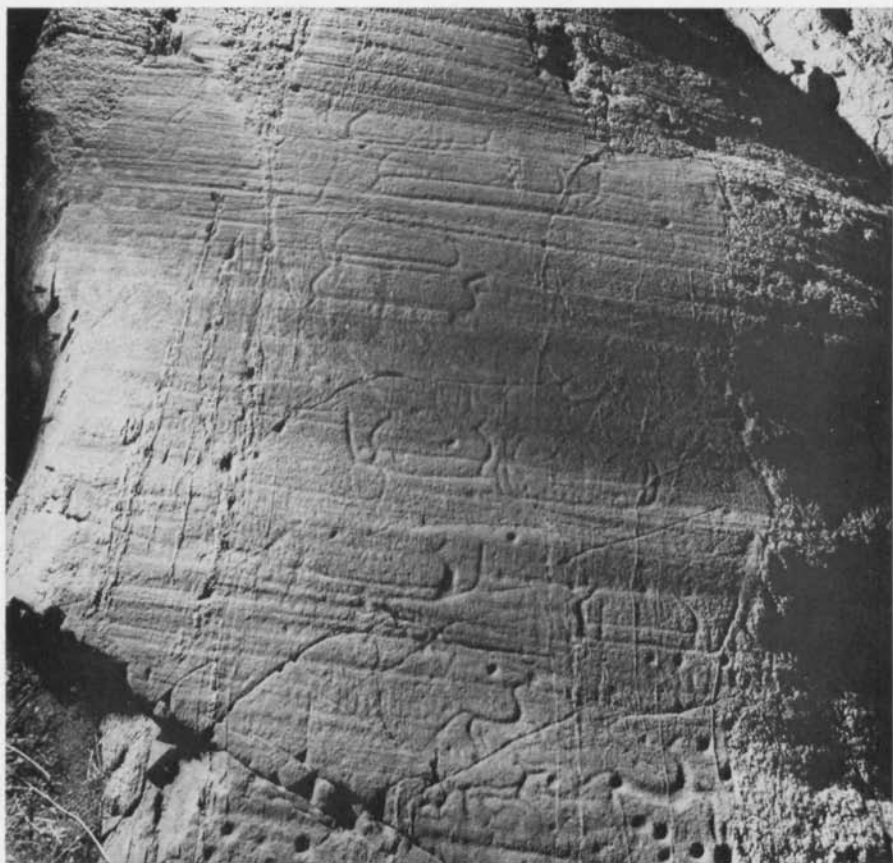

Fig. 3 a. Översikter över ristningsytan. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet.
— The rock carving.

Ristningens läge kan beskrivas enligt följande. Vid Slagsta skjuter en moränrygg eller bergklack från NV ut i en flack dalgång med numera uppodlade, sandblandade lerjordar. I dalgångens botten löper f. ö. den sydgående motorvägen E 4. Moränryggen, som flerstädes uppvisar kal hållmark, har länge varit orörd impedimentmark. Invid dess spets och med sydlig exponering låg ett vikingatida högggravfält, p. g. a. projekterat vägbygge undersökt sommaren 1971.⁹ Som vanligt är på vikingatida gravfält fanns mellan gravarna flerstädes kala berghällar. Ristningen är belägen på en tämligen brant, östsluttande håll, endast några få meter SÖ om gravfältet.¹⁰ Nedanför hällen finns ett kortare avsnitt

⁹ Nr 82 enligt Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister till ekonomiska kartan för Botkyrka socken. Undersökning av ämbetets uppdragsverksamhet.

¹⁰ Ristningen var vid anträffandet belägen i projekterad vägsträckning. Genom tillmötesgående från Stockholms och Botkyrka kommuner ändrades dock sträckningen så ristningen kan bevaras.

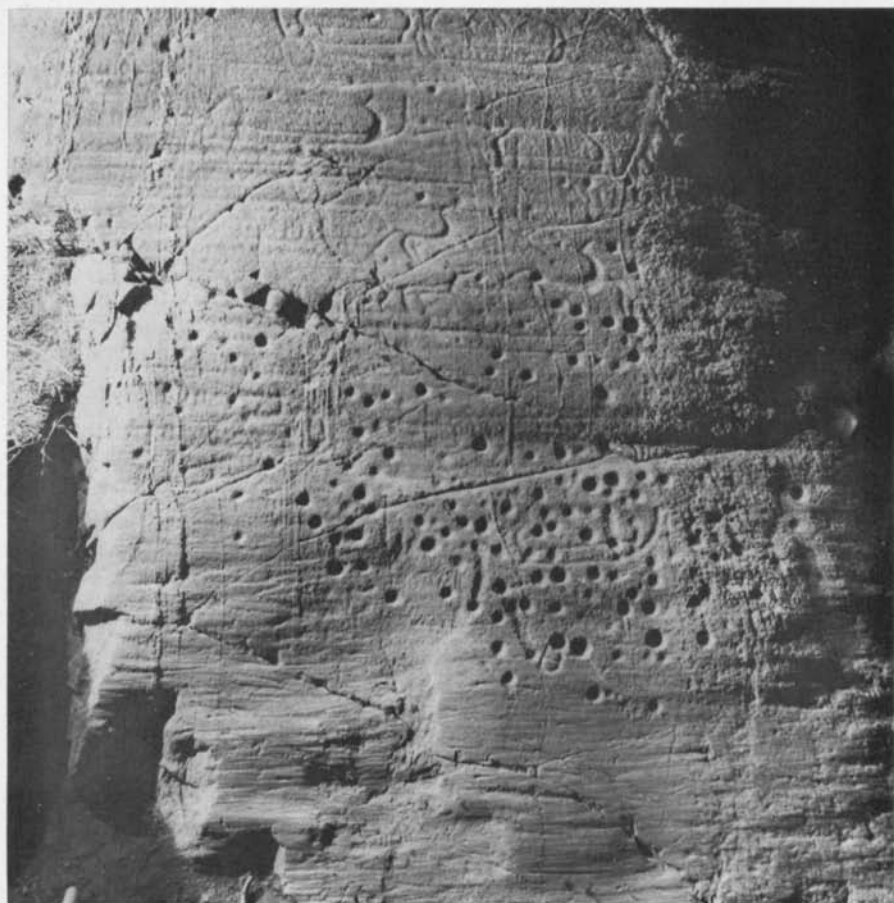

Fig. 3 b. Översikter över ristningsytan. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet.
— The rock carving.

stenbunden moränmark, som på andra sidan en mindre vägsträckning övergår i den uppodlade marken.

Huvudbergarten i den utskjutande bergklacken är grå slirgnejs. Hällristningen är dock belägen i en 0,3–0,4 m tjock skiva av mörk, slät amfibolit.¹¹ Skivan är överdragen av mot lutningen vinkelräta isränder. Den ristade ytan är 4,8 × 3,3 m (ÖNÖ–VSV) och belägen 23,28–25,98 m över havet. Den var före upptäckandet helt övermossad och i nedre delen starkt övertorvad. De nedersta figurerna var belägna 0,4–0,5 m under torvytan.

Hällristningen innehåller minst 13 skepp, 1 människofigur, 3 djurfigurer, 1 fotsula, 1 ring, 2–3 obestämbara figurer och ca 150 skålgröpar.

Hällristningsskepp kan grovindelas efter två typologiska element: skrovets form

¹¹ Petrografisk analys av dr Buster Sund, Bergkonsult, Sven Tyrén AB, Stockholm.

Fig. 4. Detalj med skeppsbild. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet. — Detail with picture of ship.

(rakt eller svängt) samt avslutningarnas utformning. Slagstaskeppen är 49–98 cm långa, flertalet tämligen djupt ristade. Samtliga är konturristade med raka skrov utan bemanningsstreck. Skeppslinjerna löper i några fall i isränderna. Beträffande avslutningarna är flertalet av »konventionell» typ, dvs. med förlängda, tillbakaböjda övre skeppslinjer i båda ändar samt med i fören den förlängda undre skeppslinjen snett uppåtriktad. Ett skepp har fören tydligt utformad så, att tvärlinjen mellan skeppslinjerna sammanristats med de uppsvängda linjerna till en närmast S-formad båglinje. Även detta är ett vanligt drag i de uppländska skeppsbilderna, bl. a. exemplifierat av det välkända Brandskogsskeppet i Boglösa.¹² Det nämnda Slagstaskeppets för har dessutom en grunt ristad, oregelbunden ring i underkanten.

¹² Jfr t. ex. A. Nordén, Brandskogsskeppet. Vår bronsålders märkligaste skeppsbild. *Fornvännen* 1925.

Fig. 5. Människofiguren har karakteristiskt utformade ben med kraftiga vader. Under densamma ett grunt ristat skepp. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet. — The human figure has characteristically formed legs with heavy calves. Below the figure is a ship in shallow carving.

Ett av skeppen avviker från de andra då det försetts med dubbla, »parantesliknande» insvängda tvärlinjer i båda ändar. Denna utformning förekommer så sparsamt, att man knappast kan tala om en typ. Motsvarigheter förekommer dock på ristningar i Boglösaområdet.

Slagstaskeppens avslutningslinjer är ofta försedda med stiliserade djurhuvuden. Även detta är ett karakteristiskt drag för mera välformade skepp i det uppländska materialet. Ett av skeppen har dock ett individuellt särdrag som tycks sakna paralleller på nära håll: i anslutning till den främre skeppslinjen och båglinjernas rot vid skrovet finns ett försänkt parti, påminnande om bogpartierna på nedan närmare behandlade djurfigurer.

Djurfigurerna är utformade på ett för Mälaronrådets ristningar mycket ovanligt sätt. Två av djuren, ca 40 cm långa och möjligen hästar, har försänkta, starkt uppsvängda kroppar med stora bogpartier. Båda är försedda med svans. Det

Fig. 6. Två av djurfigurerna på Slagstaristningen, det övre med försänkt, tillbakaböjd kropp, det undre med konturristad, naturalistisk kropp. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet. — Two of the animal figures on the Slagsta carving, the upper with the body bent backwards, the lower with contour-carved naturalistic body.

ena har dessutom en skålgrop inknackad i bakdelen. Djurens övre kantlinjer från svansspets till huvud bildar en mycket elegant S-formad linje. Detta visar att djuren är medvetet konstnärligt utformade, något som sällan kan sägas om t. ex. de uppländska djurfigurerna. En god parallell erbjuder dock den kända ristningen vid Örsta i Angarn sn norr om Stockholm.¹³ Denna ristning är liksom Slagsta isolerad i en östlig bronsåldersskärgård och innehåller bl. a. två konturristade, mycket avancerade hästfigurer med en kurvatur som starkt påminner om Slagstadjurens. Vid en nyligen företagen nattfotografering¹⁴ visade sig f. ö. Örsta-hästarna vara försedda med manar i form av täta kommaliknande småstreck. Deras

¹³ G. Ekholm, *Upplands bronsålder*. Uppsala 1921, s. 82 samt fig. 154, 155.

¹⁴ Fotograferad av Sören Hallgren i samband med det i not 8 nämnda projektet.

Fig. 7. I hållens nedre del finns skålgroparna koncentrerade, delvis knackade över skepp. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet. — In the lower part of the slab are concentrated the cup marks partly carved over the ships.

övre kroppslinjer med nämnda streck påminner starkt om svängda parallellstreckband på föremål från bronsålderns femte period, inte minst rakknivar.¹⁵

Även den tredje djurfiguren är anmärkningsvärd. Den är ca 35 cm lång med konturristad, naturalistisk kropp och antydning till hornkrona ovanpå huvudet. Förutom de nämnda Angarnshästarna är konturristade djurfigurer nästan obefintliga i det uppländska materialet. Ett enda av de ca 70 djurfigurerna på land-

¹⁵ Jfr bl. a. S. Marstrander, *Stilformer og typer i utformningen av jordbruksristningenes skibsfigurer*. *Tor* 1964, s. 171, fig. 9 B.

E. Baudou, *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Stockholm 1960, Taf. VIII.

Hällristningarnas kurvatur utifrån bohusländskt material har systematiserats av professor Bertil Almgren. Jfr *Bronzezeitperioden und Felszeichungsdatierung*, Stencil 1963.

Fig. 8. Detalj med skeppsbild. Nattfoto Sören Hallgren, Riksantikvarieämbetet. — Detail with picture of ship.

skapets största hållristning, vid Hemsta i Boglösa sn¹⁶ har dock konturristad kropp. I övrigt får man söka sig till Nämforsen i Ångermanland för att finna paralleller.

Människofiguren är 50 cm lång, försedd med liten, grunt ristad kropp och långa, svagt böjda ben.¹⁷ De smala benen har för ristade människofigurer karakteristiska breda underben. Detta särdrag finns på många uppländska ristningar. Två ristningar vid Rickeby i Boglösa har f. ö. figurer som avbildar enbart benpar med breda vader.¹⁸ Slagstafiguren är placerad stående ovanpå ett grunt ristat

¹⁶ Nr 131 enligt Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister till ekonomiska kartan för Boglösa sn. Påträffad av E. Kjellén år 1926.

¹⁷ Kroppens proportioner påminner om människofigur på ristning vid Österröd, Kville sn, Bohuslän. Jfr O. Almgren, *Hållristningar och kultbruk*, KVHAA Handlingar 35, 1927, s. 80, fig. 45 a.

¹⁸ Nr 94 och 155 enligt Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister till ekonomiska kartan för Boglösa sn. Båda ristningarna påträffade av E. Kjellén.

skepp. Detta arrangemang, som har paralleller i Bohuslän, saknar förvisso inte intresse vid tolkningen av hällristningarnas innebörd.¹⁰

Fotsulan är 10 cm lång, konturistad med hålfotsband. Den är anmärkningsvärd genom sin litenhet. I dess ena ände är en skålgrop.

Skålgroparna är 3,5–8 cm i diameter och intill 3,5 cm djupa. Flertalet är samlade i hällens nedre del. Där har f. ö. det nedersta skeppet överknackats av skålgropar. Atta skålgropar är förenade med rännor till fyra par, ett karaktistikum för skålgropsförekomster.

Slagstaristningen innehåller en rad för Mälardistriktets hällristningar ovanliga drag, bl. a. de eleganta djuren och arrangemanget med stor människofigur i litet skepp. Som den sydligaste av Mälardistriktets större hällristningar innehåller den drag som pekar mot de bohusländska ristningarna. Den är också belägen i anslutning till den sörmländska vattenleden, bronsålderns stora infallsväg till Mälardistriktet söderifrån.

I samband med hällens friläggande utfördes en mindre undersökning av området närmast nedanför densamma. Därvid påträffades kvartsavslag, något lerklining samt två krukskärvor. Jordpelare för pollenanalys samt fosfatprover har tagits, ehuru resultaten ej hinner bifogas detta preliminära meddelande.

Slagstaristningen tillhör med största sannolikhet yngre bronsålder. Att den direkt eller indirekt har samband med den stora Hallundaboplatsen — belägen 1 700 m åt VNV — eller med de stora rösen från ungefär samma tid som undersökts på Albyberget närmast S om Slagsta, är tänkbart. Ristningen kompletterar på ett utmärkt sätt ämbetets omfattande bronsåldersundersökningar i norra Botkyrka och är ett intressant bidrag till den aktuella hällristningsdiskussionen.

David Damell

Ake Hyenstrand

Summary

In the late summer of 1971 a rock carving was discovered at Slagsta, Botkyrka parish, Södermanland. This carving is the only one so far known in the immediate vicinity of Stockholm and is the fourth to be found in Södermanland. The carving—probably datable to the late Bronze Age—is situated at the end of a small rock ridge abutting on a flat valley in an area with graves and settlement site remains from the Bronze Age. It contains 13 ships, 1 human figure, 3 animal figures, 1 footsole, 1 ring and about 150 cup marks. Particularly noteworthy are two of the animal figures, elegantly and artistically formed with S-shaped bodies. The human figure is 50 cm long and is depicted standing in a small ship. The find is of great interest, because the Bronze Age of this area has attracted attention as a result of large archaeological investigations carried out in recent years, not least of the Hallunda settlement site recently presented in *Fornvännen*.

¹⁰ B. Almgren, *Den osynliga gudomen. Proxima Thule*. 1962.